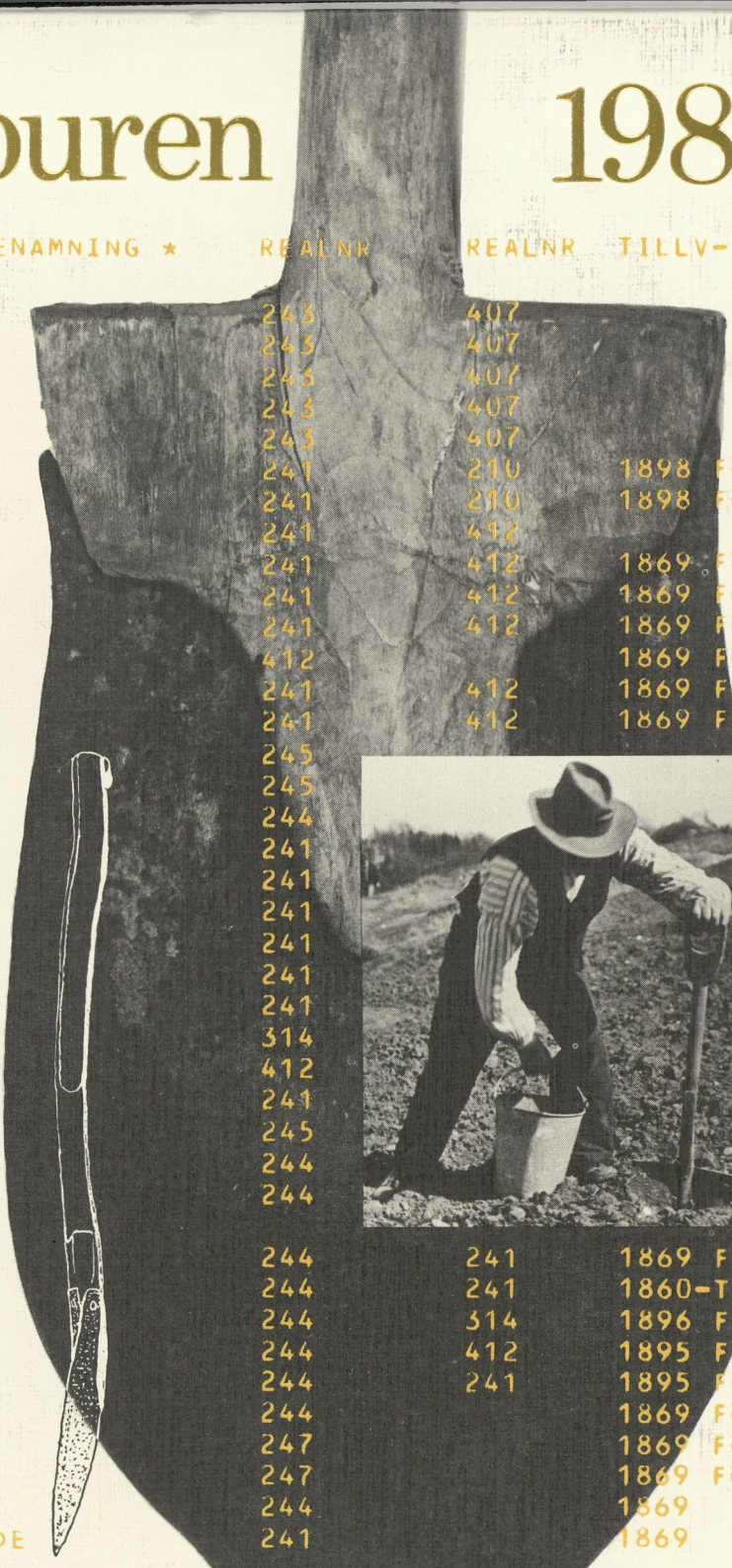

REALNR TILLY-TID

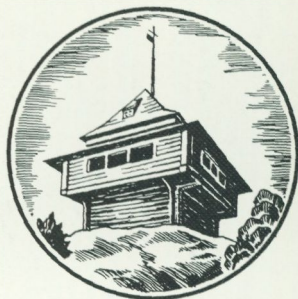
243	407	
243	407	
243	407	
243	407	
243	407	
241	210	1898 FORE
241	210	1898 FORE
241	412	
241	412	1869 FORE
241	412	1869 FORE
241	412	1869 FORE
412		1869 FORE
241	412	1869 FORE
241	412	1869 FORE
245		
245		
244		
241		
241		
241		
241		
241		
314		
412		
241		
245		
244		
244		

244	241	1869 FORE
244	241	1860-T
244	314	1896 FORE
244	412	1895 FORE
244	241	1895 FORE
244		1869 FORE
247		1869 FORE
247		1869 FORE
244		1869
241		1869

Fataburen

1983

Nordiska museets och Skansens årsbok

Redaktör: Arne Biörnstad
Redaktionssekreterare: Berit Nordin

Summaries translated into English by
John Hogg

Omslagsarrangemang: Håkan Lindström
Om inte annat anges tillhör bildmaterialet Nordiska museet
© Nordiska museet och respektive artikelförfattare
Tryckt hos Bohusläningens Boktryckeri AB, Uddevalla 1983
ISSN 0348-97IX

Med flygande fanor och klingande spel

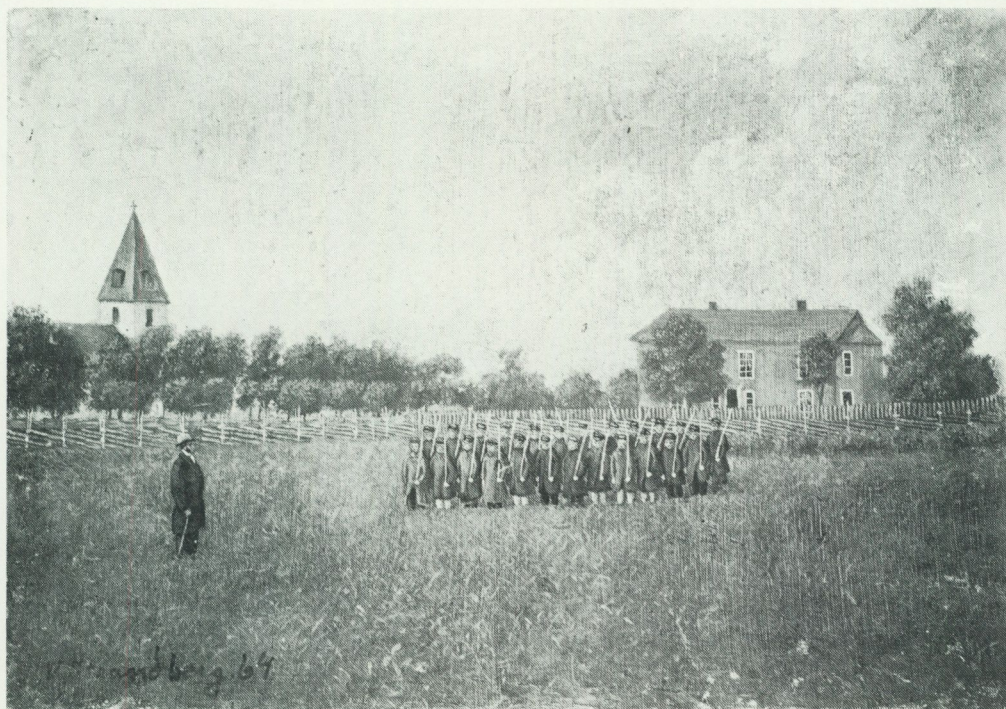
Skolungdomens vapenövningar

Hans Medelius

1961 inköpte Nordiska museet på Stockholms stads bokauktion en målning för 50 kronor. Huvudliggarens text lyder kortfattat: "Oljemålning på väv, ram saknas; motiv skollärare exerceerar skolpojkar på två led med käppar som gevärsattrapper, i bakgrunden kyrka och skolhus (?). Signerad V. Strandberg -64."

Vid första påseende kan motivet tyckas en barnslig krigslek. Men bakom ligger en högst allvarlig samhällsdebatt vid 1800-talets mitt. Konflikten mellan Danmark och Tyskland under 1840-talets senare del och i ännu högre grad Krimkriget 1854–56 samt Preussens angrepp på Danmark 1864 var krigshändelser som utspelades inpå Sveri-

Skollärare som exerceerar folkskoleelever. Oljemålning i Nordiska museet, signerad V Strandberg 1864. Inv nr 263 573.

ges knutar. Betydande brister i landets för-svar blottställdes i samband med dessa och debatten om hur försvarsfrågorna skulle lösas blossade upp häftigare än på mycket länge. Och i denna debatt, som till stor del kom att handla om en allmän folkbeväpning, drogs frågan in om på vilket sätt denna kunde grundläggas redan i skolan.

Den militära utbildningen var långt tillbaka en integrerad del av skolundervisningen. Redan i ett betänkande till prästerskapet 1620 säger Gustav II Adolf att akademier och skolor är och bör vara "en officina och verkstad, uti vilken goda ingenia kunna informeras till Guds församlings och regementsens tjänst". I gymnasieplanen 1630 tar också kungens gamle lärare, Johan Skytte, med fortifikationsutbildningen (Sjöstrand, s 120). Under det senare 1600-talet betraktades emellertid studier snarare som onödiga för försvarsmaktens beställningar och de, som inte var särskilt fallna för studier uppmanas att ex gå i krigstjänst (Sjöstrand, s 123). Israel Nesselius, som omkring 1700 lämnar ett förslag till förbättring av landets undervisningsväsen, hävdar de bättre begåvades rätt till högre studier, medan övriga kunde bli "gemena präster eller underofficerare eller artillerifolk" (Sjöstrand s 125).

Den tidens skolutbildning gällde huvudsakligen de ungdomar, som hade ekonomiska möjligheter till en sådan. Tanken på en militär folkutbildning inom undervisningsväsendets ram väcktes först i och med att diskussionen om en allmän folkutbildning växte fram.

Denna tanke väcks långt innan den svenska folkskolan efter 1842 års folkskolestadga var ett faktum. I de nya idéer kring undervisning och uppfostran, som präglar det slutande 1700-talet, framtonar också tanken på kroppens fostran och dennas betydelse för den själsliga och intellektuella utvecklingen. I sitt Tal om de Medel och Utvägar genom hvilka Styrka, Manlighet och Härdighet kunna hos Svenska Folket befrämjas, hävdar Johan Fischerström 1794 att ifråga om fysisk fostran låg svenskarna nu långt efter såväl

greker och romare som sina egna förfäder. I Preussen hade året innan Johann Christoph Friedrich Guts Muths publicerat Gymnastik für die Jugend. Denna bok fick också snabbt stor betydelse i den debatt, som på 1790-talet kommer igång i Sverige.

Fischerström kommer i sitt tal in på soldatutbildningen. Fredrik II av Preussen menade att krig är en av de "ingredientier som höra till blandningen av detta livet" och därför bör man redan i barnåren även under fredstider förbereda sig för detta. Kroppens fostran var lika viktig som själens; en skräpelig kropp försvagade själen. Som mönster ställer Fischerström den nyliken inrättade Krigsakademien på Karlberg och önskar att andra skolor skall följa samma mönster för uppfostran. Landets söner besatt nog ännu mod och tapperhet, men man fick inte glömma vad som skulle kunna hända om kärleken till fäderneslandet, till dygd, vett och manliga seder skulle försvinna. Man borde efter de folkliga lekval-larnas mönster kunna samlas till tävlingar, uppvisningar och militära fester. Några direkta anvisningar för hur de militära övningarna för barn skulle genomföras ger Fischerström inte. Om några sådana övningar verkligen kom till stånd vet vi inte heller. I Anvisning huru Föräldrar af Allmogen rätt böra uppfostra sina barn (1779) varnar emellertid Magnus Hjortsberg för att låta gossar "innan de kommit till stadga" använda "krut, brännbara ämnen och gevär". Om gevär skulle användas, borde de vara av trä, och likafullt tjäna sitt övningssyfte. Detta kan möjligen tyda på att vapenövningar för barn förekom.

I en inlaga till Kanslersgillet 1802 fram-lägger Gustaf Abraham Silfverstolpe anonymt ett reformprogram för undervisningsväsendet i Sverige. Programmet omfattar även gymnastikfrågan. Gymnastikens upp-gift var, säger han, att möjliggöra det fysiska fullkommandet, vilket var en förutsätt-ning för det intellektuella.

I programmet för de lägre skolorna hävdar Silfverstolpe att så länge krig förekommer, bör varje bonde vara soldat och en tidig vana vid militära rörelser, målskjut-

ning och hantering av vapen skulle vara nyttig och inhämtas "såsom ett nöje för ynglingar". Lärarfrågan borde lätt kunna lösas genom de på landsbygden boende underofficerarna, som skulle kunna engageras.

Även beträffande medelklassen samt de "lärda" skolorna skulle det inte vara skadligt, menar Silfverstolpe, om det i gymnastiken ingick vapenföring. Han hade tagit starka intryck både av Guts Muths och av andra tyska gymnastikteoretiker, t ex G. U. S. Vieth. (Wiberg, Gymnastikhistoriska studier, s 63.) Guts Muths Gymnastik für die Jugend översattes 1813 till svenska och blev den första handbok i fysisk fostran som kom till användning i svenska skolor. (Karlsson, s 27.)

Guts Muths rörelseförråd innefattade militärovnings, men i ordnings- och korrigerings-syfte, utan uttalad tanke på allmän soldatutbildning. Efter Preussens nederlag under Napoleonkrigen anslöt han sig emellertid till Friedrich Ludwig Jahns Turnprogram och Guths Muts 1817 publicerade Turnbuch har betecknats som den första handboken i militärgymnastik. Även i J. H. Pestalozzis gymnastiska program ingick militära rörelser, marscher och exercis.

Carl Ulrich Broocman, en av det begynnande 1800-talets mest kända och omdiskuterade pedagoger, behandlar i sin bok "Om den offentliga uppfostran" gymnastikens betydelse för denna. Gymnastikens yttersta mål är "sedlighet" vilken i den mänskliga samlevnaden yttrar sig i "humanitet" (Wiberg, Broocman, s 79). Det var samhällets plikt att ta hänsyn till individens naturliga läggning och se till att denna togs tillvara. Detta gällde även kroppskrafterna som borde övas genom gymnastik, vilken utvecklade egenskaper som mod, rörlighet, hälsa, kraft och livlighet, sidor som hittills försummats i uppfostran. Om man också lade in militära övningar i gymnastikundervisningen, skulle det vara väl sörjt för att den politiska frihetskänslan och fosterlandskärleken skulle väckas.

Broocman återkommer i ett brev till Gustav IV Adolf till frågan om den militära

gymnastiken i skolorna. Ungdomen borde, genom modiga lekar, patriotiska sånger och fester, bekantskap med Sveriges och hela mänsklighetens hjältar och välgörare, genom kunskap om fäderneslandets "rätta värde" tidigt danas till försvarare av det samma, till att i "farans stund med framgång bära vapen". Därigenom skulle denna patriotiska anda småningom komma att genomsyra hela folket.

Även det förslag till "allmän nationalarmering" som framlades av 1809 års män, innehöll tankar om militär undervisning vid alla offentliga undervisningsanstalter, men i det förslag till "nationalbeväring", som antas senare samma år, är dessa idéer slopaste.

Hos Pehr Henrik Ling kan man iaktta en förskjutning i intresset från den pedagogiska mot den militära gymnastiken samtidigt som Turnen växer fram (Lindroth, s 29). I ett förslag till Uppfostringskommittén 1813 förordar Ling att man i skolorna skulle införa "gymnastik vartill icke blott fäktning med värja, sabel och bajonett samt målskjutning hör". Uppfostringskommittén föreslog också i sitt betänkande att gymnastiska övningar skulle införas vid läroverken "såsom det kraftigaste medlet att bereda ungdomen för den allmänna beväringen" (Evers, s 234). Men redan 1807 års skolordning påbjuder att "gymnastiska anstalter" skulle inrättas vid läroverken, där eleverna på fritiden skulle kunna öva sig i olika gymnastiska grenar. (Evers s 101.) Militärgymnastiken är, säger Ling, den gymnastik, "vari människan söker, förmedelst ett yttre ting, dvs vapen, eller och medelst sin egen kroppsliga kraft, under sin vilja, sätta samma yttre vilja". Sina tankar om detta sammanfattar han i en anonym artikel i Götiska förbundets tidskrift Iduna 1814. Huvudtankarna i denna är att gymnastiken medverkar till den manliga karaktärens utbildning hos ungdomen, den underlättar en nations militära daning. Genom de militäriska momenten skulle ungdomen förberedas för att uthärda hårdare prövningar, de skulle lära sig kosten att mitt under största mödor vara "gla-

da och rådige", en konst som oftast ensamt förmått rädda krigares mod och hälsa, menar han. Något genomarbetat program för militära övningar i skolorna ger han dock inte. I skriften *Gymnastikens allmänna grunder*, 1834, hävdar Ling militärgymnastikens pedagogiska berättigande. Den tvingade till "manlig själsnärvaro ty uti densamma måste beslut och handling vara i det allra noggrannaste förenade i samma momenter". Mera direkt hävdar Ling gymnastikens betydelse för soldatutbildningen i sitt "Förelägg om gymnastikens nytta och nödvändighet för soldaten i allmänhet", 1820. Gymnastiken bör kunna bli grunden till hela vår försvarskraft menar han. I en av sin aforismer (*Saml skrifter III*, s 771) hävdar han att beväringmötena kunde förkortas med en dag och de därigenom sparade medlen användas till att i alla skolor och i samband med konfirmationsundervisningen anordna soldatövningar för ungdomarna.

Efter Krimkriget 1854–56 väcktes försvarsfrågan åter till liv i den svenska debatten. En av de ledande i denna debatt var S A Hedlund i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning. I en artikel 1856 hävdade han att den enda möjligheten till ett verkligt effektivt lantförsvar låg i en organiserad folkbeväpning (Hedlund, s 303). Problemet var emellertid hur denna folkbeväpning skulle åstadkommas. I en annan artikel på hösten samma år redogör han för hur ungdomen i Schweiz redan i skolan övas i militära rörelser men att skjutövningar däremot förläggs till fritiden. "I en blink äro stora styrkor på benen, färdiga att gå i strid." Men folkbeväpningen "är ett spöke för furstar" fortsätter han, men ändå har revolutionerna verkställts antingen av stående härar eller av obehäpnade, förtryckta folkklasser. (Hedlund, s 304.) I ett land där regeringen uppmuntrar folkets vapenövningar skulle misstroendet komma att försvinna av sig självt, hävdar han.

I riksdagen tar Nils Olsson i en motion i bondeståndet den 26 november samma år upp det rådande världsläget som anledning till frågan om allmän folkbeväpning. Han

konstaterar att de glädjehymner över den eviga fredens ankomst som vissa optimister uppstämt inte motsvaras i verkligheten. Att lita på fredens varaktighet vore enfaldigt. Endast en allmän beväpning av allt stridbart manskap var lösningen på försvarsfrågan. Om man i själva uppfostran lade in moment som gjorde svensken mottaglig för undervisningen i taktisk sammanhållning och rörelse skulle man snart återväcka den aktning och kärlek till vapenskicklighet, som tidigare funnits, men som gått förlorad. Han föreslår införande av systematisk gymnastik vid folkskolorna, dels för att vinna hälsa och kroppskrafter, dels för att skapa makt över kroppen, vana att lyssna till kommando, skicklighet i vapenbruk, infanteri- och manöverövningar. Genom dessa åtgärder skulle man få en hel del av den senare rekrytutbildningen gratis. Skjutövningar däremot borde förläggas till frivilliga skyttegillen utanför skolan. Många av hans kolleger i bondeståndet instämde i motionen. Jakob Lindby från Gotland pläderar för det schweiziska systemet med kadettskolor medan andra menar att skolan är nog lång och kostsam redan som den är. Arbete får barnen nog av hemma på gårdarna och gymnastiken är därför onödig. Motionen avslogs också. Den egentlige initiativtagaren till Olssons motion skall ha varit majoren och riksdagsmannen Gustaf Mauritz Stjernswärd, som redan till 1847–48 års riksdag lagt fram en motion, där han hävdade att försvaret måste bygga på en nationalbeväpning med allmän värnplikt. (Jansson, s 693.) Stjernswärds motion avslogs emellertid i samtliga stånden.

Nils Olssons motion väckte naturligtvis stort intresse. Gustaf Nyblaeus, då fäktmästare vid Lunds universitet, prisar i sin skrift *Hvad är en folkbeväpning och hvar till kan den gagna?* (1857) Olssons initiativ. Han uttalar emellertid betänkligheter för en övertro på folkbeväpningen. Den kunde inte ersätta en fullständigt organiserad, exercerad och disciplinerad armé. Han beklagade emellertid regeringens brist på intresse för en krigisk folkuppfostran.

Även C A Mannerskantz, kapten och

godsägare, hade till 1856 års riksdag inlämnat en motion, i vilken han hävdar att "folkets krigiska uppfostran tillhör . . . företrädesvis skolorna, underhjälpna av familjen och kyrkan". Den kan åstadkommas huvudsakligen med ändamålsenliga gymnastiska övningar, om dessa infördes både i folkskolan och i läroverket. Nyblaeus säger i sin tidigare nämnda bok att vikten av att "ett krigiskt moment även ingår i den allmänna uppfostran bliver med varje dag allt tydligare" samt att var och en skall "kunna med mod, påpasslighet och hörsamhet på ett skickligt och förståndigt sätt använda sina krafter till uppnående av stridens ändamål" (s 27). Det är på tiden att man nu inser betydelsen av att införa dessa övningar, särskilt som de redan har prövats i många skolor. "Även folkskolor finnes där man icke föraktar de enkla, men betydelsefulla och välgörande övningarna i att rätt stå och gå." (s 28.) En kraftig nationell uppfostran, vilket vore detsamma som en krigisk, är den rätta grunden för ett folks försvarsverk, hävdar Nyblaeus. Men folkbevapningen kunde aldrig bli mera än ett stöd för den utbildade armén. Och grunddragen fanns redan upplagda av Stjernswärd 1848, menar han.

S A Hedlunds propaganda fick snabbt en viss effekt. Gymnastikläraren vid Karlstads läroverk, Anton B Santesson, införde med rektors tillstånd vapenövningar vid läroverket och planerade också en turné till andra läroverk för att visa upp sina elever i exercis. Resan strandade emellertid på att pressen framförde farhågor att en sådan resa inte skulle vara nyttig för eleverna (Hedlund, s 338). Även vid Göteborgs folkskolor, i vars direktiön S A Hedlund satt, övades ett antal folkskolegossar i exercis och hösten 1860 hölls to m en uppvisning.

Den framväxande skarpskytterörelsen hade naturligtvis stor betydelse för tankarna på införandet av vapenövningar i skolorna. Det stora skarpskyttemötet i Stockholm 1860 uttalade sig positivt. Bland grundarna till Göteborgs skarpskytteklår hösten 1860 fanns också S A Hedlund liksom Viktor Rydberg, vars insatser längre fram

skall skildras. (Hedlund, s 338.) Inom Stockholms skarpskytteförening arbetade en särskild sektion, för att införa vapenövningar i skolorna. (Karlsson, s 28.) I samband med den längre fram behandlade 1861 års skrivelse till Kungl Maj:t kräver föreningen to m att samtliga skoldirektionen underställda läroverk skulle förpliktas att införa exercisövningar den 15 april – terminens slut samt från höstterminens början – 15 oktober varje år. (Kungl Gymnastiska Centralinstitutets historia 1813–1913, s 151.) Professor L G Branting, föreståndare för Gymnastiska Centralinstitutet, som fick inlagan för remiss, svarar emellertid att en sådan tvångsmässig utbildning endast skulle leda till ovilja hos eleverna.

I den livliga debatten under 1850-talets sista år deltog också Viktor Rydberg. Tidigast framför han sina tankar om vapenövningar för skolungdomen i brevväxling med August Sohlman, då huvudredaktör i Aftonbladet och frivillig i det schlesvigska kriget 1848. I en artikel i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1859, menar Rydberg att införandet av gymnastik och förberedande vapenövningar skulle medföra ungdomens harmoniska utbildning i kroppsligt avseende, en sedlig väckelse till svenskmannakraft och dygder, ett tryggt nationalförsvar och så småningom minska de utgifter för armén.

Världsläget gjorde det nödvändigt att skapa ett vapenfört folk. Rydberg varnar för faran från öster, från den monarki "vars livsprincip är erövringen" och som var ett hot mot hela Europa. Han menar att uppbyggnadsarbetet borde börja redan i folkskolan och hänvisar till de system, som just höll på att genomföras i Preussen och Schweiz där "ungdomens militära fostran blivit en verklighet" och gossehären blivit regeringens, officerskorpsens och folkets "älsklingslek och ögonfägnad". Utbildningen borde ställas under statens överinseende men bekostas av kommunerna. Folkskolan skulle utbilda fotfolket, elementarskolan befälsämnen. Genom denna utbildning skulle man täcka behovet av befäl för folkbevapningen. Officerskåren räckte i stort

sett endast till den värvade och indelta här-
en.

Diskussionen bland politiker avspeglas ganska snart även i den pedagogiska debatten. Den gymnastiska handbokslitteraturen innehåller också många förslag till hur frågan om nationalbeväpningen kunde hjälpas till en lösning genom införande av gymnastik och vapenövningar i skolorna. De flesta av tidens ledande gymnastiklärare och skribenter inom detta område var elever till Ling och man kan i många fall spåra hans inflytande i tankegångar och förslag. En av de flitigaste av dessa skribenter var den tidigare nämnde gymnastikläraren vid Karlstads läroverk A B Santeson, vars Handbok i pedagogisk gymnastik för gymnasier och skolor (1:a uppl 1856) nämner "vapengymnastik" i lingska ordalag, men inte vidare diskuterar den. I Folkskolans gymnastik (1859) tar han emellertid snarare avstånd genom att påpeka att Lings gymnastikreglemente är skrivet för soldater, och således ej passar för "barnundervisning".

I en serie "Bref från utlandet" diskuterar läraren vid GCI T J Hartelius 1860 tanken på en folkbeväpning. "Idén är ej ny, men det synes, som de sista politiska företeelserna först lyckats föra den till en allmänare uppfattning..." Men "Härtill fordras garnisonslif!" utropar han. Men att grunden lades i folkskolan var viktigt: Uppfostran måste i början "vara en lek, ett nöje, men därunder kommer nästan omedvetet, vana, mod och beslutsamhet". Landets ungdom måste "genom uppfostern och levnadssätt härdas och stärkas med bestämdhet och beslutsam vilja, göras glödande och modiga för friheten och fosterlandet..."

Hartelius tänkte sig en gymnastikunder-
visning som började i 8-årsåldern och där man i 13-årsåldern började med militärövningar, som fortsatte under hela skoltiden. Om man införde detta system skulle det inte behövas stora och kostsamma arméer, "ty varje medborgare är soldat". Han varnar dock för "exercismani". Övningarna bör naturligen anpassas efter ålder och kroppslig utveckling och naturligtvis bör flicksko-

lor undantas. Att låta den militära gymnastiken uppta större delen av tiden vore vansinne, hävdar han. Anledningen till Hartelius tvivel var att en lärare vid GCI startat en frivillig rörelse för vapenövningar både i privata och kommunala skolor.

Hartelius använder sig av Lings indelning med pedagogisk, militär, estetisk och medicinsk gymnastik. I den pedagogiska gymnastiken skulle skolungdomen övas i uppställning och rättningslinjer med avpassat avstånd (Bref..., 3 1861). "Här äro väl redan grundelementer, som återfinnas genom alla de rent militära graderna ända ut i den finaste taktik", menar han.

"Man övar vändningar och marscher, något som väl måste följa militärlivet alltigenom", men som regel måste man alltid ha att alla militära övningar måste omväxla med pedagogiska. Vad gäller vapenföringen är det framför allt gevärsövningar och värjfkätning som skall övas. Florett och sabel kunde också komma ifråga, men alltid i sista hand.

Hartelius hämtade sina idéer under resor ute i Europa, i Preussen, Frankrike och Ryssland. Han vänder sig emot tankarna att eleverna i de högre skolorna, dvs högre allmänna läroverk och universitet, skulle utbildas till underbefäl. "Det är medborgerligt orätt, att sålunda predestinera den för-
mognare gossen till befäl åt den fattiga, som ej är fäderneslandet så mycket gott skyldig." Dessa borde få en möjlighet att konkurrera och där kunde skarpskytterörelsen ha en uppgift.

Under 1860-talets första år fortsätter den livliga debatten. Det finns också röster som varnar för att man vill "störta gymnastiken uteslutande i händerna på militären", som L A Zanders, också han gymnastiklärare och skribent, uttrycker sig 1863 i Några ord om gymnastik till Sveriges stats- och skolmän samt personer af yrket. Lings gymnastik måste även i fortsättningen vila på vetenskaplig grund och gymnastiklärarna "representera ett högre vetande än korpalskolans".

I Tidskrift för svensk gymnastik, 1:a bandet, 1:a häftet 1865 som utgavs av Zanders,

Tidigt tycks organiserade vapenövningar ha förekommit. Denna bild ur Skildringar ur barn- och ungdomslivet. Julgåva för barn, 1840, visar skolpojkar från Stockholm uppställda för krigisk lek utanför staden.

hävdas att gymnastikens ändamål som uppfostringsmedel är att härda och öva ungdomen i vapenföring för att den skall hämta styrka och mod till att försvara sig själv och sitt fosterland. Gymnastikläraren är den förste av alla att lära barnen lyfta vapen för sitt fädernesland samt att påminna såväl barn som föräldrar att barnen till "en viss del tillhöra fäderneslandet" och inte uteslutande till föräldrarna. Fäderneslandet äger även "en stor rätt till sina söner, till och med framför föräldrarna i det staten kan ålägga dem tex krigsskyldighet". "Vi skola uppfostras för samhället, världsmedborgaren är den ljummaste och kraftlösaste av alla varelser." Vi övar våra barn för att de "en gång må kunna med kraftig hand låta det svenska stålet bita in på moskoviten, ifall den skulle få lust, att

ge sig över Eystrasaltet, för att beta sina fålar på vår okuvade strand" (s 35 f).

Men redan under riksdagen 1859–60 kom frågan om militärövningar i folkskolorna upp i de olika stånden. En proposition om beväringsväsendet gav upphov till motioner inom bondeståndet om att militärövningarna i skolorna skulle helt eller delvis ersätta beväringsexercisen.

Detta resulterade i en skrivelse av den 3 oktober 1860, i vilken riksdagen anmodade Kungl Maj:t att "i nåder tillse, på vad sätt en mera allmänt utbredd färdighet i vapenkonst och andra militäriska övningar må, till gagn i en framtid för fäderneslandets försvar, kunna genom undervisning i skolorna bibringas det uppväxande släktet".

Man förklarade sig medveten om den långa tid som det skulle ta innan något

resultat kunde förväntas. Men själva principen förtjänade uppmärksamhet, "som övningar i marscher, gymnastik och vapenkonst i sig själva äga en i fysiskt hänseende för det uppväxande släktet högst välgörande inflytelse", vilket redan hade visat sig i de skolor där övningarna prövats. Också den 1861 tillsatta lantförsvarskommittén tog upp tanken på militärövningar i skolorna i sina diskussioner. Innan denna kommitté hunnit framlägga sitt betänkande utfärdade Kungl Maj:t efter yttrande från rikets domkapitel och vissa skolstyrelser 1863 ett cirkulär i vilket föreskrevs obligatorisk undervisning i gymnastik och därmed förenade vapenövningar i elementarläroverken, folkskoleseminarierna och folkskolorna. Cirkuläret omfattar följande övningar för de olika skolorna:

1. För de lägre elementarläroverken och motsvarande klasser i de högre: Enklare infanterirörelser, gevärsexercis och bajonettfäktning, varvid endast trägevär fick användas.
2. För de högre läroverkens övre klasser: Infanterirörelser, exercis och bajonettfäktning med vanliga gevär, värjföring, sabelföring och målskjutning, den senare dock endast med målsmans tillstånd.
3. För folkskollärarseminarierna: Infanterirörelser, gevärsexercis och bajonettfäktning.
4. Vid folkskolorna: Marschövningar och enklare infanterirörelser, vartill för de äldre skulle komma exercis och de första grunderna av bajonettfäktning med trägevär.

Även det betänkande, som den tidigare nämnda 1861 års försvarskommitté avgav först 1865, diskuterade den medborgerliga krigsutbildningen. Denna borde grundläggas genom fysisk fostran och påbyggas med vapenfärdighet. Gymnastiken "i den militäriskt bestämda form, som är ordnings- och hörsamhetsbildande", var ett lämpligt medel. Grunden till hela vårt försvar borde således läggas på skolorna eftersom gymnastiken redan erbjöd detta tillfälle till fost-

ran, ansåg kommittén. I folkskolan var 10-årsåldern en lämplig tidpunkt att starta. Förutom den vanliga gymnastiken borde spridnings- och återsamlingsövningar, enkla handgrepp med trägevär och bajonettfäktningar införas. Lärarfrågan kunde lösas med instruktörer från den indelta armén mot en ringa ersättning. Den äldre skolungdomen borde samlas någon söndagsmiddag då och då för övningar i kommunal regi under utbildat befäl. Vid de högre läroverken borde övningar med riktiga gevär och bajonetter införas och målskjutningar förekomma med målsmans tillstånd. Utbildningen av gymnastiklärare med officerskompetens borde utökas. Men viktigast var enligt betänkandet "den manliga karaktär, det mod och den beslutsamhet, den villighet till stora uppoffringar i farans stunder, högsinetheten att sätta fäderneslandet främst bland alla angelägenheter – ty allt detta är vad som under ett krig lyfter medborgarnas sinne och ökar slagen i folkets hjerta".

Diskussionerna kring kommitténs förslag blev mycket livliga, inte minst vad gäller skolornas vapenövningar. S A Hedlund är fortfarande en av de flitigaste debattörerna. 1866 företar han en studieresa till Schweiz. Sina intryck av det schweiziska systemet publicerar han först i Handelstidningen, sedermera också i boken Sveriges försvarsväsen ordnat på grundsatsen av allmän värnplikt tillsammans med sin medarbetare C J Lindskog. I alla pojkskolor borde införas militära gymnastiska övningar, om möjligt dagligen, särskilt i de högre elementarskolorna. Dessa skulle utbilda kadetter till befäl i folkhären. Utbildningen skulle sedan byggas vidare genom värnpliktssystemet.

Förslaget framläggs av Hedlund vid 1866 års riksdag, där han också får stöd av Sven Nilsson i Österlöv och Axel Reuterström genom likartade motioner. I ännu en skrift "Sveriges försvarsväsen ordnad på grundsatsen af allmän värnplikt" (1867) föreslår han bl a också att ynglingarna mellan skolåldern och värnpliktsåldern skall vara skyldiga att genomgå övningar under som-

marmånaderna på bestämda platser och med statens instruktörer som lärare. (s 10.)

Under hela 60-talet samt även under de följande decennierna pågår hela tiden en debatt, som i detta sammanhang skulle föra alltför långt att gå in på. Man hade nått målet att vapenövningarna införts i skolorna och debatten i fortsättningen följer den allmänna debatten om värnpliktens införande och de förändringar i skolornas vapenövningar som kunde förbättra situationen inom försvarsväsendet.

Men långt innan vapenövningar i skolorna genom 1863 års cirkulär beslutades hade intresserade och energiska lärare bedrivit vapenövningar vid olika skolor i landet. En av de första skall ha varit Jakob Pontus Bagge, officer och Ling-elev från Centralinstitutet. Som gymnastiklärare i Linköping införde han vapenövningar både vid läroverket 1834, Ljungstedtska skolan 1836 och vid folkskoleseminariet 1843. På egen bekostnad försåg han skolorna med trägevär. Bland på grund av dessa vapenövningar blev han emellertid skild från sin lärarbefattning vid de två senare skolorna. Vid läroverket fortsatte han emellertid och när omkring 1860 skolornas vapenövningar på allvar diskuteras konstaterar Östgöta-Correspondenten förnöjt att man i Linköping mycket länge har insett vilket nöje och vilken nytta ungdomen haft av de nu så moderna exercisövningarna. (Dunér, s 208f.) Även vid Växjö och Skara läroverk förekom redan på 1830-talet vapenövningar. I Skara under ledning av läroverkets första gymnastiklärare J Marthesius, som på onsdags- och lördagseftermiddagarna övade exercis med läroverkseleverna i Botaniska trädgården förande befälet från ryggen av en svart "ölänning". (Zanders, s 4, Nilsson, s 34f.) Både Bagge och Mathesius, även han elev till Ling, var säkerligen direkt inspirerade av hans idéer.

Även i folkskolorna kunde vapenövningar förekomma redan på 1830-talet. Från Löberöds slott berättas att när kronprinsparet Oscar och Josephine 1836 besökte landshövdingen, greve Axel Gabriel De la Gardie, hade greven sammankallat 600

Oscar I:s söner leker soldater vid Drottningholms slott. Ur Sveriges frivilliga skytteväsendes historia, av Arthur Dunér.

barn ur traktens folkskolor som marscherade upp i slottsträdgården där de unga prinsarna fick roa sig med att ställa upp dem i led, exercera och marschera med dem. Det var säkerligen inte helt oövade elever som överlämnades till de kungliga befälhavarna. (Dunér, s 209ff.) Uppgifter antyder att vapenövningar också förekom på många andra ställen.

Undervisningen vid elementarläroverken skulle ledas av gymnastiklärare. Genom den nya stadga, som från 1864 gällde vid Gymnastiska Centralinstitutet upplades undervisningen där på tre linjer, den pedagogiska, den militära och den medicinska. Redan 1859 hade kommittén för ordnande av gymnastikundervisningen i riket krävt att i centralinstitutets direktion skulle förutom ordföranden ingå en pedagog, en militär och en läkare. (Underdånigt betänkande... till ordnandet av den gym-

Rekryt excersis.

*Kämrate, gifven akt och skyldren ert gevär;
Se trüdet är den häst som er kapten uppbor.*

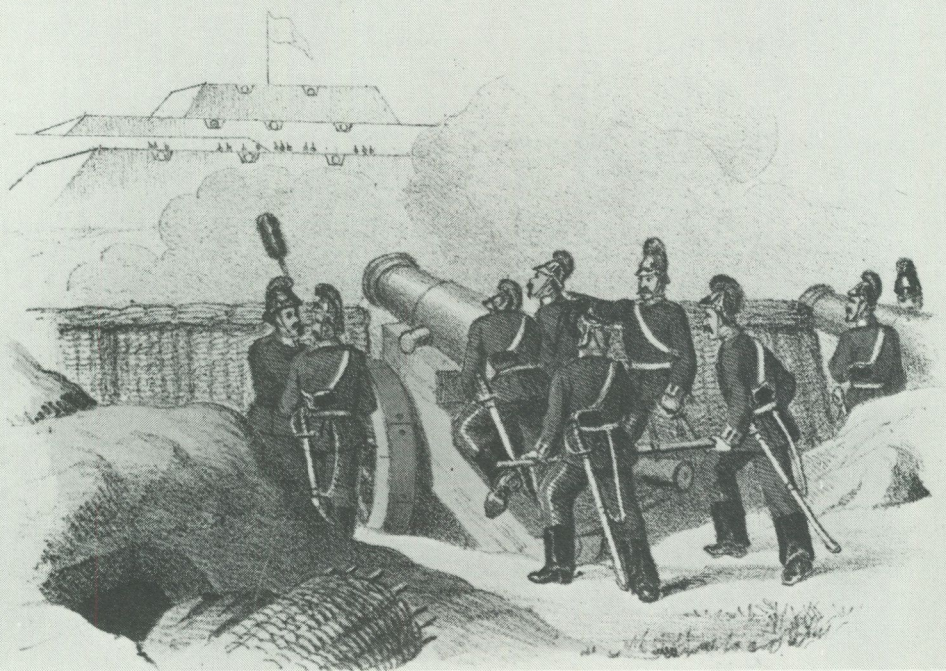

Även barnlitteraturen kunde användas som ett medel för militärisk uppfostran. Dessa bilder är ur Militärisk bilderbok för gossar, utgiven av P B Eklund, 1871. Boken i privat ägo.

Belägring.

*Fast fienden till storms med blindhet rusar fram;
Han lätt dock jagas bort utaf en öfrad stam.*

nastiska undervisningen... Sthlm 1860.) På den militära linjen, vars mål liksom tidigare var att utbilda instruktörer i vapenföring och gymnastik för armén och flottan, antogs endast officerare. Dessa kunde emellertid efter denna utbildning också genomgå den pedagogiska linjen och därigenom skaffa sig dubbel kompetens. På detta sätt knöts ett stort antal officerare som gymnastiklärare till de allmänna läroverken. Skillnaden i utbildningen var också obetydlig: för den militära linjen tillkom tillämpad militärgymnastik, för den pedagogiska gevärsexercis och infanterimanöver. Därigenom var det väl sörjt för att den fosterländska försvarsanda, som präglade debatten vid denna tid också kom att sätta sina spår i den gymnastiska undervisningen vid landets skolor.

Många av Centralinstitutets lärare och föreståndare deltog med broschyrer och skrifter i den försvarspolitiska debatten. Gymnastikens uppfostrande betydelse för försvarsviljan får en mycket stark betoning i dessa skrifter. De civila eleverna på GCI är vid denna tid mycket få och även dessa deltog i många fall i den militära utbildningens tillämpade militärgymnastik. (Kungl GCI:s hist, s 213.) Den militära falangens förespråkare fick också ytterligare inflytande genom att inspektionsrätten av gymnastikundervisningen vid rikets folkskolor från 1864 tillkom överläraren för Centralinstitutets militära avdelning, den tidigare nämnde översten Gustaf Nyblaeus. Denna inspektionsrätt kvarstod där till 1875, då den delvis övergick till överläraren för den pedagogiska avdelningen, professor Hjalmar Ling.

Gymnastiska Centralinstitutet hade också i uppdrag av Kungl Maj:t att utarbeta läroböcker som tillämpade bestämmelserna ur 1863 års cirkulär. Även detta uppdrag föll på Nyblaeus att genomföra. Han var då tf föreståndare för GCI och 1865 framlägger han ett av honom och Hjalmar Ling författat "Förslag till föreskrifter för undervisningen i gymnastik och vapenövning vid folkskollärarseminarier och folkskolor". Förslaget antogs och trycktes året

därpå under titeln "Anvisning för undervisningen i gymnastik och vapenövning...", men tycks inte ha fått någon större betydelse. Under särskilda kapitel tas upp fristående gymnastik, marscher, vändningar och fria språng, rättningar, formeringar samt taktiska övningar, av vapenövningar gevärshandgrepp och bajonettfästningar.

Av infanterirörelser togs endast de mest elementära med för att folkskolans elever inte skulle finna övningarna alltför främmande. Trots detta beskrivs inte mindre än 34 olika rörelser. Gevärshandgreppen skulle ansluta sig till den fristående gymnastikens enklaste rörelser.

Trots det kungliga cirkuläret 1863 var många skolmyndigheter likgiltiga eller svalt intresserade av att införa gymnastik med vapenövningar framförallt i folkskolorna. Orsaken kunde vara ekonomisk. I bondeståndets debatt 1856 menar Petter Jönsson från Jönköpings län att "våra folkskolor stå oss nog dyra... Ännu dyrare skulle de bli om vi behövde tillika avlöna lärare" för dessa övningar. Det kostade pengar både att utbilda och avlöna lärare samt att anskaffa övningsvapen.

Ibland skymtar också ett ideologiskt motstånd, särskilt hos bönder och prästerskap ute på landsbygden. Gustaf Nyblaeus framhåller i en skrift 1863 att den svenske bonden, som i allmänhet inte är någon vän av nya påfund, inte heller omfattar övningarna med någon större entusiasm och att prästerskapet inte sällan stöder dem. (Nyblaeus, s 8.) "Om häruti ingått någon obenägenhet för det krigiska lynne, som denna sak i viss mån väcker och erfordrar, må lämnas därhän." 1864 framhåller också folkskollärarmötet i Växjö att "prästerskapet och vederbörande måtte hos folket utrota den rådande fördomen mot dessa övningar och bearbeta dess opinion till förmån för densamma" (Skolvännen, s 17). Även från Halland rapporteras "fördomar hos folket, som ofta anser dessa övningar onödiga eller löjliga, brist på välvilja och uppmuntran här och där från prästerskapets sida". Från Gotland anføres to m frikyrklighetens förkastande av lekar och spel som en möjlig

orsak till bristande intresse.

Motståndet kunde också ha sin orsak i den tid man hade till sitt förfogande. Centralinstitutets föreståndare, L G Branting, påpekar 1861 nödvändigheten av att inskränka på övriga skolämnens antal och omfång om man skall kunna räkna med att gymnastiken med vapenövningarna skulle kunna få betydelse för en vidare utbildning i folkbeväpning (Kungl. GCI:s hist, s 150).

Från några kontrakt i Halland klagas också 1864–66 att så länge ämnet inte tas upp bland skolans obligatoriska ämnen, så är det sällsynt att skolråden låter förmå sig att "åt ungdomen anskaffa trägevär och annat dylikt material". Andra orsaker anges vara "ojämn skolgång", att "endast ett ringa antal barn deltagit eller att brist på lämplig övningsplats varit ett hinder". På Gotland finner många övningarna överflödiga, eftersom gotlandsynglingarna vid 18 års ålder inträdde i Gotlands nationalbeväring, som alltsedan 1811 fungerat som en för Gotland speciell landstorm. (Jansson, s 550f.) I många fall har övningarna varit av sådan beskaffenhet "att de endast funnits till namnet".

För undervisningen i folkskolorna var lärarfrågan ett problem. Endast i de större städerna fanns tillgång till utbildade gymnastiklärare. Bristande förmåga hos lärarna att "med tillbörlig kraft och skicklighet" leda övningarna klagas på ifrån Halland. Redan 1863 arrangeras emellertid kurser på många håll för manliga folkskollärare. I Västerås tex deltog 23 lärare i en treveckors kurs i militärexercis, gymnastik och bajonettfäktning. En uppvisning i närvaro av bl a av "konsistorium utsedde herrar" avslutade kursen. Mellan de olika programpunkterna i uppvisningen sjöngs fosterländska sånger, såsom O yngling om du hjärta har, Polens frihetsbön och Björneborgarnas marsch. Föredrag och tal hölls om nationalbeväpningens stora betydelse för fosterlandet. Kursledningen ingick också till Kungl Maj:t med en begäran om "1 rdr rmt pr dag samt skjuts efter en häst till och från staden" för deltagarna. Från kursen i Uddevalla klagas samma år att

"det är sorgligt att förnimma det en så hög och skön sak som den ifrågavarande skall misslyckas av bara knussel hos vederbörande". I Karlstads stift tillsköt församlingarna medel för att täcka lärarnas kostnader. 1865/66 års riksdag anslog också 10 000 rdr för folkskolärarnas undervisning i gymnastik och vapenövningar.

De indelta soldaterna kunde ofta få tjänstgöra som instruktörer för lärarna och också leda undervisningen för skoleleverna. Bollnäs kyrkostämmoprotokoll meddelar i oktober 1863 att "lärarna fingo under juli–augusti månader genomgå en kurs i pedagogisk gymnastik och exercis för den inom socknen bosatte furiren Styf". (Ytterbom, s 60.)

Gymnastiska Centralinstitutets föreståndare, L G Branting, föreslår 1861 att eleverna vid folkskoleseminarierna skulle, för att senare få anställning, kunna förte betyg i inhämtade grunder såväl i gymnastik som i förberedande militärövningar. Hans efterträdare, översten Gustaf Nyblaeus, krävde 1863 att seminarierna skulle undervisa i infanteriövningar, i handgrepp samt bajonettfäktningens enklaste grunder. Därigenom skulle läraren, med påbyggnad genom sin egen beväringsexercis, vara kompetent att undervisa. Nyblaeus publicerade också 1867 på uppdrag Anvisningar för undervisningen i gymnastik och vapenövningar vid folkskoleseminarier och folkskolor.

Ett annat problem, både vid lärarutbildningen och ute i skolorna var de kvinnliga lärarna. Man kunde inte fordra att de skulle delta i kurserna eller svara för undervisningen. Från Strängnäs stift klagas över att undervisning i gymnastik och vapenövningar saknas i de skolor som förestås av lärarinnor. Men undantag fanns. "I en sådan skola har jag emellertid sett en ung tjugoårig flicka i exercis kommendera ett kompani av gossar och även detta gick ganska bra för sig, ehuru det ännu är för våra ögon tämligen ovanligt", meddelar rapportören.

Vilken frekvens vapenövningarna fick i folkskolan är svårt att få en uppfattning

Johande Orsord:
 För färdighet i: *Gemens Eercis* *Berömlig*
 " " " *Pajonettfärdighet* *Berömlig*
 " " " *Pedagogiskt Gymnasium* *Berömlig*
 " " " *Pastors Eercis* *Berömlig*

För Skicklighet i Trädgårdskötsel och Träd
 plantering. Högst Beröm Gårdh
 För Skicklighet i Simning. Berömlig
 L. Linné den 30de Jul. 1864

Linköping den 30 Juli 1864.

a Tombajittets vägnar L. St. Mander
Lektor.

138

om. Men om deras nytta svävar rapportörerna sällan på målet. Övningarna uppfris- kar och livar både barn och lärare, sägs ifrån Växjö stift. De bidrar till att ge gossar- na en manligare hållning, ett hurtigare väsende och ett ledigare skick i gång och rörelser. Men viktigast, anser rapportören, är att skolan genom dessa övningar eller, om man så vill, krigiska lekar, ingjuter en frisk och fosterländsk anda, samt oför- märkt "förbereder folkets tankesätt för om- fattande av idén om ett allmänt nationellt försvar". De inpräntar ordning, noggrann- het och punktlighet. Dessa uttalanden vari- eras i det oändliga från olika håll.

Följande skildring från 1860-talets mitt från Asks församling i Skåne ger en tids- bild av med vilken entusiasm och vilket allvar man gick in för dessa övningar. (Öf- versigt, s 211).

En barnfest... firades i Asks församling 22 juni... I festen deltog 414 barn. Dessa... samla- des vid Asks skolhus kl 10 fm där varje avdel- ning för sig hälsades välkommen av Asks skol- ungdom på så sätt att den exercerende avdel- ningens paraderade (anförd av en gosse som korporal) och emottogo de främmande skolgossarne (även anförde av skolgossar såsom befäl) under skyldra gevär och militäriska ceremonier... Sedan alla skolbarnen, företrädde av 5:e kompa- niets skarpskyttekårs sextett med 2:ne trumsla- gare, blivit ordnade i procession sålunda, att alla gossar som buro gevär, bildade en grupp, sådana som icke kunde exercera en annan och alla flick- orna en tredje, efterföljda av 12 man deputerade av Asks skarpskyttekår och socknens sångföre- ning, avträdde färden upp på Asks rymliga torg...

Sedan tågar man ut till Rökaholm och där

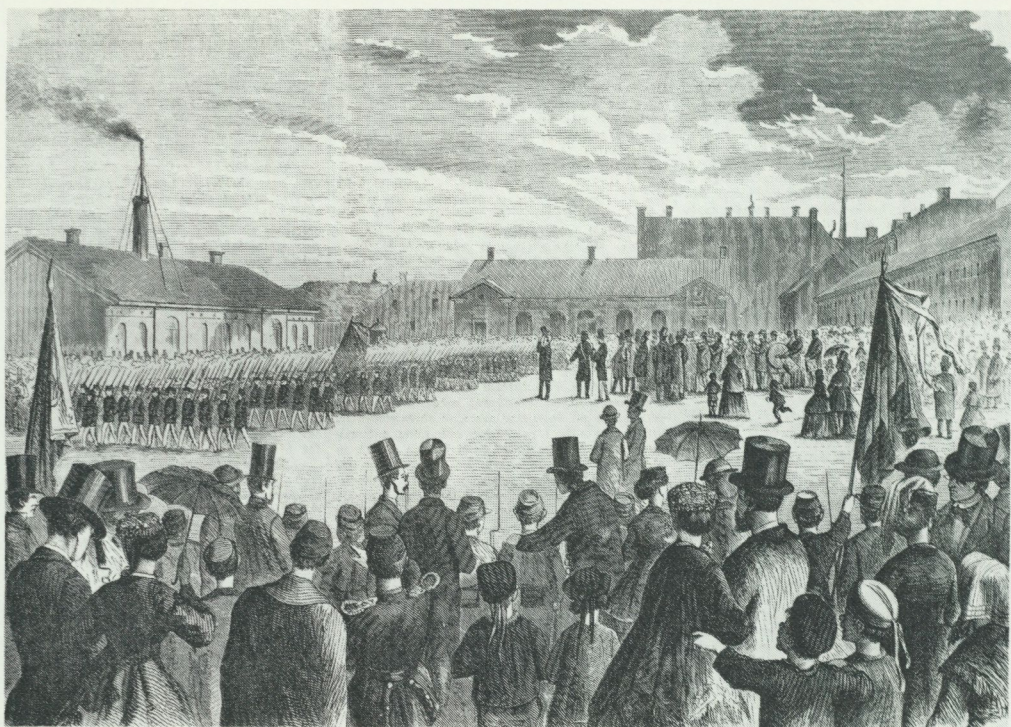
... höllo skolgossarna själva tillsyn över sina ge- vär, att gevärsposterna, under inseendet av en jurhavande korporal, på bestämda tider ordent- ligt och på militäriskt sätt avlöstes. På fältet manövrerades sålunda att från kl ¼ till ½5 företogs kompaniexercis och från ½5 till ½6 em tiraljörstrid; allt under skolläraren H Perssons överbefäl, biträdd av skollärare J Andersson i Röstånga, som blåste alla till exercisen hörande signaler. ...Det goda som sådana fester hava med sig, den medborgerliga anda, som därige-

nom tidigt väckes hos barnen, ja de fördelar som en blivande nationalbeväring därav erhålla hos det uppväxande släktet, däröver göra reflexio- nerna sig själva...

Dansken J M Holbech ger också en entu- siastisk skildring av en Stockholmsskolas uppvisning 1869:

Ja, hvem har i de sidste Aar icke læst om Svensk Gymnastik og da navnlig om svensk Exercits af de stockholmske gossar, der eengang om Aaret med flyvende Faner og klingende Spil under mil- itær Kommando marschere ud under Befolk- ningens almindelige Deeltagelse til Presentation for selve Krigsministeren? Jeg, der selv i min Ungdom har været ivrig Lærer i Gymnastik og Exercits ved en lærd Skole herhjemme, kunde ikke forlade Stockholm uden at have seet det Mindste et Kompagni gossar exercere. Som min Ven Meijerberg øieblikkelig opfyldte ethvert ri- meligt Ønske, saaledes sørgede han ogsaa for, at Clara Sogns Drengeskole den sidste Formiddag, jeg var i Stockholm, stod oppmarscheret i Skole- gaarden med sin Kompagnifane, 2 Tambourer og 2 Hornblæsere paa høire Fløi. Kompagniet tog sig godt ud; de blaa Bluser med de gule Distink- tioner, Huerne af samme Farve med opstaaende Skygger og Nationalkokarde, de hvide Beenklæ- der, de blanke Geværløb og Bajonetter, der funk- lede i Solskinnet: Alt gjorde et raskt og livligt Indtryk, og jeg kunde ikke lade være at smile, idet jeg tænkte paa mine brave Kjöbenhavnske Dreng, naar de i deres brogede, ikke altid revue- mæssige Paaklædning, uden Huer og desværre ogsaa ofte uden Sko eller Støvler, ved min Nær- værelse stode opmarscherede en parade. Den øverste Kommando førtes af en civil Lærer, men Drengene vare selv Delingsførere, og de forskjel- lige Geværgreb og Evolutioner udførtes godt, men naar jeg skal være ærlig, ikke med den samme Ro og Appel, som jeg er vant til at se herhjemme i mine bedste Skoler.

Vid läroverken var man entusiastisk för införandet av övningarna och några starka- re protester framskymtar inte. Signaturen -n skriver 1865 i Svenska Gymnastikföre- ningens tidskrift nr 1 att även om vapenöv- ningarna tidigare förekommit vid ett och annat läroverk så var de dock "ett undan- tagshjon, som genom en förändring i läro- verksstyrelsen lätt kunde bli uppsagd och satt på bar mark". Nu kunde man konstate-

Stockholms skolungdoms exercisuppvisning på Stora Barnhusgården den 15 maj 1867. Ur Ny Illustrerad Tidning. 300 gossar ur Stockholms folkskolor tågade upp på gården "där de med fanor och under klingande spel utförde sina manövrer inför en talrik allmänhet, som beundrade deras precision". Bilden borde enligt tidningen "mana vederbörande att var i sin ort anordna dylika fester, där nytta och nöje gå hand i hand och kärlek till fosterland och frihet tändes hos de små och livas hos de äldre".

ra att sällan hade någon angelägenhet mötts med sådan entusiasm av en hel nation, som införandet av vapenövningarna vid statens offentliga läroverk. Den senaste tidens konflikter ute i Europa hade fått svenska folket att inse vikten av "var mans förmåga att sköta sitt vapen i farans stund". Men också svenskens krigiska karaktär, utlänningar på besök i Sverige hade många gånger konstaterat att 'svensken var född till soldat', hade bidragit till framgången. "Ty än en gång kan den dag komma, då den svenske bonden behöver gå man ur huset, och då kommer han ock att göra det, ty han är nu övertygad om att detta är

villkoret, att gå fri på Svithiods strand, när Östern söker vältta sig upp mot den. Då skall måhända Sverige bliva Europas Thermopyle, dess ungdom civilisationens Leonidastrupp."

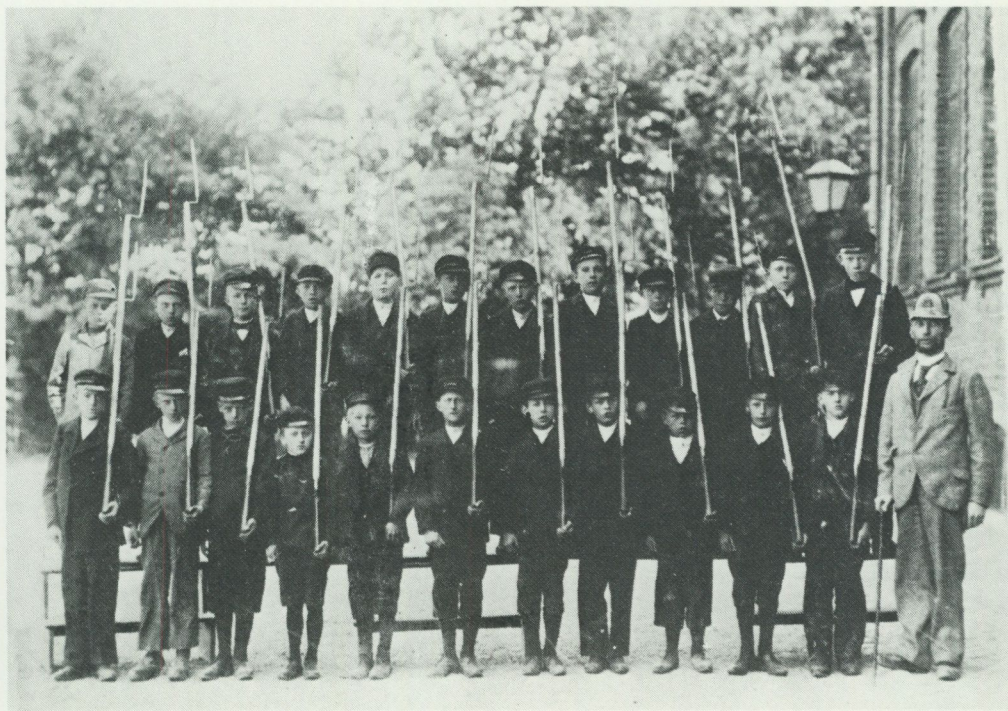
Detta är inte första gången faran från öster används som argument i debatten om vapenövningarna och folkbeväpningen. Som tidigare omtalats varnade Viktor Rydberg 1859, och den tidigare nämnde riksdagsmannen Nils Olsson påpekar i sitt omnämnda tal i bondeståndet 1856 att vi bör "vara beredda att komma i krig med den som kan angripa oss starkast och denna makt är utan tvivel Ryssland".

Både i memoarlitteraturen samt i mera officiella redogörelser för undervisning vid läroverk och andra skolor berättas många gånger ganska drastiska historier om hur övningarna gick till. I Minnen från svenska läroverk har Gunnar Norlander skildrat hur övningarna i början av 1860-talet infördes vid Växjö läroverk i och med att en löjtnant vid Kronobergs regemente också anställdes som gymnastiklärare. De yngre eleverna fick öva med lätta trägevär medan äldre anförtroddes "stora tunga, alltför tunga flintlåsgevär, med långa vassa bajonetter, muskedunder, som säkert varit med på allvar i krigen vid 1800-talets början, och som vi därför hanterade med djup respekt". Vidare förekom florettfäktning och även fältövningar. Däremot inte skjutövningar, förmodligen på grund av att de gamla flintlåsgevären var för vådliga att använda.

Från Göteborgs lantlinläroverk berättas från 80-talet:

Vi marscherade tre plutoner starka ut i Slottsskogen, där övningar i skyttelinje företogs. Som avslutning skulle något mera uppfriskande bjudas oss. En pluton intog ställning på höjden bakom stora kalkbacken. De andra två plutonerna skulle intaga höjden och efter hållet krigsråd beslöts, att den ena skulle utföra en kringgående rörelse över höjden bakom dåvarande restaurangen, under det att den andra skulle sakta draga sig upp för sluttningen mot den av 'fienden' besatta höjden. Slutanfallet skulle ske vid trumpetssignal från den kringgående plutonen. – Denna väg var emellertid lång, disciplinen inom min pluton var – skam till sägandes – fasligt mycket mindre än iver att få slåss, och därav kom det sig att, då väntan blev oss för lång, vi helt enkelt anföll, innan någon signal hörts. Striden blev het och skulle säkert ej avslutit utan blodviten, om ej den tredje plutonen ankommit i lagom tid. Överbefälhavaren – för tillfället en

En skolklass med gevärsattrapper. Ö Förstadsskolan, nuvarande Rörslöskolan i Malmö 1897. Fotot tillhör fotograf Raymond Kayser, Malmö.

Stockholms skolors skjutövning på Ladugårdsgärde den 27 september 1877, den första gemensamma utmarschen till Ladugårdsgärde. Ur Ny Illustrerad Tidning, 6 okt 1877.

löjtnant – fick rent av med våld – dvs med sabel hotfullt lyftad skilja oss åt. Det är överflödigt att säga, att kritiken ingalunda blev mild.

Från Örebro läroverk berättar Carl A Bäckström i sina memoarer från början av 80-talet:

Militärövningarna ägde huvudsakligen rum under höstterminen. Samtliga excercerande voro indelade på ett kompani om tre plutoner. Pluton- och troppechefer buro sablar, de övriga bandolär med patronväska. Man var icke lite stolt, när man fick bära sabel för första gången. Då gick man tidigt ut och sent hem samt slog i regel ett par slag på Drottninggatan för att visa, vad man var för en karl, militäriskt hälsande på sina bekanta. Militärövningarna avslutades med en längre utmarsch i förening med en mindre stridsövning, då varje med gevär beväpnad pojke fick förbruka ett tjugotal talgputtar till vaktmästarens stora förargelse, ty han skulle sedan göra ren gevären. Det fanns andra, som också blevo ledsna den dagen: jungfruarna, vilka skulle bors-

ta pojkarnas i de flesta fall mycket leriga skodon.

Det var en inrotad gammal vana, att varje pojke skulle på den utmarschen ha med sig en plunta brännvin eller konjak, som inköptes på någon av stadens krogar. Den medförda spriten dracks, då smörgåsarna ätos vid den gemensamma rasten efter det stora fältslaget. Rätt så ofta hände det, att någon av pojkarna fick för mycket, men det gick bort under hemmarschen. Om det sjöngs på dessa utmarscher? Var lugn för det. Alla deltog med full hals. Repertoiren var dock ej stor. Sedan man varit på "Ekströms källarsal" ett par gånger, gick man på "Halta Lottas krog".

En av de främsta tillskyndarna av militärövningar under de följande årtiondena var Victor Balck, känd idrottsfrämjare, gymnast och officer. Som lärare, först i Klara skola, senare i Nya elementarskolan och i Norra Latin ledde han militärövningarna vid dessa skolor. Han var också lärare vid Gymnastiska Centralinstitutet. Sin största insats på detta område gjorde han dock som

sekreterare i Föreningen för befrämjande av skolungdomens vapenövningar från 1876. Föreningen hade bildats 1865 av major A L Fahnehjelm, men hade dittills endast omfattat folkskolorna. Dåvarande chefen för generalstaben, Hugo Raab, hade efter Fahnehjelms död övertagit ledningen för föreningen och ville nu utvidga den till att gälla även de allmänna läroverken. Föreningens målsättning var att ge skoleleverna en grundläggande skjututbildning vilket främjades genom att föreningen till skolorna utdelade uniformer och övningsgevär, till elementarläroverken remingtongevär. Redan under föreningens allra första tid bekläddes och utrustades ca 500 folkskolebarn med den nödvändiga utrustningen.

Det var emellertid Raabs idé att starta skolungdomens skjutävlingar, för att ytterligare hålla intresset vid liv. Redan året efter Balcks tillträde som sekreterare, hösten 1877, anordnades den första sk "utmarschen" till Ladugårdsgårde, gemensam för folkskolorna och läroverken i Stockholm. Alla deltagande skolor marscherade till Kungsträdgården, där de bildade fyrkant och morgonbön hölls i närvaro av föräldrar, syskon och anhöriga. Därefter skedde utmarschen till Gärdet. Denna samling utvecklades med åren till en folkfest med fosterländsk stämning. I och med att riksdagen 1918 beslutade om att skolungdomens militärövningar skulle upphöra, upphörde också denna festlighet. Skolungdomens skjutävlingar fortsatte emellertid, men utan festligheterna i Kungsträdgården. De utvecklades emellertid dessförinnan till att omfatta även alla rikets läroverk, vilket också medförde en upprykning av militärövningarna ute vid läroverken i landsortsstäderna. "Resorna till Stockholm voro givetvis upplevelser, ej minst för den ära man kände det vara att få representera sin skola. Dit fingo endast pojkar i IV exercisavdelningen resa... Korum i Kungsträdgården, marschen ut till Kaknäs väja Strandvägen. Undra på att en pojke kände sig stolt..." minns en Skaragymnasist, som i seklets början deltog.

"Käck gosse". Vykort som såldes till förmån för Föreningen för befrämjande av skolungdomens vapenövningar. Bl a såldes också ett vykort av pansarskeppet Sverige. Troligen 1930-talet. Privat ägo.

(Skara Tidning 30 maj 1941.) För de västsvenska läroverken anordnades också särskilda tävlingar i Göteborg.

Genom riksdagsbeslut upphörde skolungdomens vapenövningar 1918. "Jag sörjde bittert över att dessa fysiskt och militärt utvecklande och disciplinerande övningar togs bort. Det var en nationalförlust", säger Victor Balck i sina memoarer. Men Föreningen för främjande av skolungdomens vapenövningar lever kvar än idag och fick en ny blomstringstid under 2:a världskrigets år, då vapenövningar och skjutövningar på mera frivillig basis togs upp i läroverken, vilket säkerligen många elever från den tiden erinrar sig. Och under de senaste åren har i pressen skrivits med lätt indignation hur bl a i Polen införts "försvarsuppföstran" omfattande förberedande militärut-

bildning samt militär psykologisk skolning redan i folkskolans sjunde och åttonde klasser. Även i många andra länder t ex i Kina, förekommer denna uppfostran inom skolväsendets ram.

Så kan en enkel målning i museets samlingar berätta om en viktig samhällsdebatt för hundra år sedan och ge oss en tankeställare om hur attityder och inställningar kan förändras på 100 år. Samtidigt känns många av debattörernas uttalanden rykande aktuella även om de idag skulle ha klätts i annan språkdräkt.

Litteratur

(förutom i löpande text nämnd)

- Dunér, A, Sveriges frivilliga skytteväsendes historia I–II. En 100-årig kulturkrönika. 1933.
Evers, A, Malmö högre allmänna läroverk för gossar I. 1959.
Hedlund, H, S A Hedlund. Hans liv och gärning I. 1929.
Jansson, A, Försvarsfrågan i svensk politik från 1809 till Krimkriget. 1935.
Karlsson, A, Det frivilliga skyttets spridning i Sverige 1820–1965. Studier av tillväxt och re-

gressionsförlopp i en folkrörelse. 1972.

Kungl Gymnastiska Centralinstitutets Historia 1813–1913. 1913.

Lindroth, J, Idrottens väg till folkrörelse. Studier i svensk idrottsrörelse till 1915. 1974.

Nilsson, D, Botaniska trädgården i Skara. Ur gamla papper och anteckningar. Skrifter utgivna av Skaradjäknarnas förenings Skaraavdelning.

Nyblaeus, G, Något om gymnastik och vapenövning som medel för allmän uppfostran. 1863.

Sjöstrand, W, Grunddragen av den militära undervisningens uppkomst- och utvecklingshistoria i Sverige till år 1792. 1941.

Skolvännen 1865.

Wiberg, A, Gymnastikhistoriska studier. Forskningar och strövtåg i äldre svensk gymnastik- och idrottshistoria. 1942.

Wiberg, A, Carl Ulric Broocman. Bidrag till en biografi. Årsböcker i svensk undervisningshistoria 77–78. 1950.

Ytterbom, A, Folkundervisningen i Bollnäs. Historik. 1942.

Zanders, L A, Minne av direktören, domkyrkoorgelnisten, associéen vid kongl musikaliska akademien, herr Sven Magnus Zanders. 1864.

Översigt af folkskoleväsendets tillstånd efter Inspektörernas berättelser 1864–66.

Summary

With colours flying and drums beating

Taking as his starting point an oil painting by a Naivist from 1864, the author gives an account of how, around 1860, military exercises were introduced into schools as an element in gymnastics teaching.

When the discussion on public elementary schooling gained impetus around the turn of the 18th/19th century, a debate arose about the physical and moral training of youth to inspire love of their country and for arming of the male population. The debate was influenced by discussions in other European countries. The leading personalities in the debate, among whom Per Henrik Ling, had been strongly impressed by, for example, J. C. F. Guths Muths' *Gymnastik für die Jugend*, which in 1813 was translated into Swedish. Later F. L. Jahn's Turn programme also acquired great significance.

But it was actually not until the Crimean war of 1854–56 that the question was brought up in

earnest in various motions to the Diet of the Four Estates. In 1860 the Diet addressed a petition to the Crown requesting the introduction of gymnastics and military exercises in the country's schools. This would promote a general proficiency in the practice of arms and other military exercises and would strengthen the will for defence and love of the fatherland. The result was that, in 1863, compulsory teaching of gymnastics and military exercises was prescribed in elementary schools, secondary schools and elementary-school teachers' training colleges.

The author also speaks of the influence exerted by officer circles through the gymnastic teachers' training that was given at the Royal Central Gymnastics Institute, where an officer's commission was a requirement for admission.

He also gives an account of the training of teachers as instructors, of the procedures for military exercises, etc, until they were removed from school curricula by decision of parliament in 1918.